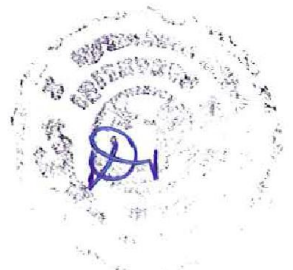

T.C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı

İlkokul
İnsan Hakları, Yurttaşlık ve
Demokrasi Dersi Öğretim Programı

Ankara, 2015

İÇİNDEKİLER

Sayfa
No

PROGRAMIN GENEL AMAÇLARI	2
PROGRAMIN TEMEL YAKLAŞIMI.....	3
PROGRAMIN ÖLÇME ve DEĞERLENDİRME YAKLAŞIMI	4
PROGRAMIN YAPISI.....	4
PROGRAMIN UYGULANMASINA İLİŞKİN AÇIKLAMALAR.....	8
ÜNİTELER VE KAZANIMLAR.....	9
Ünite 1. İnsan Olmak.....	9
Ünite 2. Hak, Özgürlük ve Sorumluluk.....	9
Ünite 3. Adalet ve Eşitlik	10
Ünite 4. Uzlaşma.....	11
Ünite 5. Kurallar	12
Ünite 6. Birlikte Yaşama	12
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	14

TABLolar

Tablo 1. Kazanım sayılarının ünitelere dağılımı.....	7
--	---

ŞEKİLLER

Şekil 1. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi temel yaklaşımı.....	3
Şekil 2. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi üniteleri.....	6
Şekil 3. Kazanımların şekil olarak görünümü.....	7

PROGRAMIN GENEL AMAÇLARI

İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili değerlerin küçük yaşlardan başlayarak ve müstakil bir ders içeriği ile kazandırılması bir gerekliliktir. Bu sebeple Talim ve Terbiye Kurulu 25.06.2012 tarih ve 69 sayılı karar ile 2015-2016 öğretim yılından itibaren, ilköğretim 4. sınıflarda "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi" dersi öğretim programı öğrencilere kavramsal bilginin öğretilmesinin yanında; insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili temel değerleri kazandırmayı amaçlamaktadır. Dersin bir diğer amacı da öğrencilerin bu bilgi ve değerleri bir yaşam biçimi ve kültür hâline getirmelerini sağlamaktır. Böylelikle öğrenciler haklarını öğrenecek ve talep edecekler, bunlara ilişkin etik değerlendirme yapabileceklerdir. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi içeriğinde evrensel değerleri dikkate alan "insan merkezlilik", "aktif yurttaşlık", "barış", "uzlaş", "çoğulculuk", "birlikte yaşama", "çeşitlilik", "hukukun üstünlüğü" gibi konular öne çıkmaktadır.

"İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı", 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk millî eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda;

1. İnsani değerleri benimseyen,
2. Hak, özgürlük ve sorumluluk bakımlarından çocuk olmanın ayrıcalıklarını keşfeden,
3. Hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi için sorumluluk üstlenen,
4. İnsan hakları ve demokrasinin geliştirilmesi için insanlara eşit ve adil davranan,
5. İş birliğine dayalı ve demokratik kararlar alan,
6. Ortak yaşama ilişkin sorunların çözümünde uzlaş arayan,
7. Kurallara uyararak hak ve özgürlüklerin korunmasına ve geliştirilmesine destek olan,
8. Birlikte yaşama koşullarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için sorumluluk üstlenen,

bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

PROGRAMIN TEMEL YAKLAŞIMI

İnsanı insan yapan onun değerleridir. İnsan değer atfeden, değer üreten ve değer gören bir varlıktır. Değerler insana hayat verir. Değerler bir başka deyişle kararlar ve tercihlerdir. İnsanların tercih ve kararlarında adil olmaları onların erdemli olmalarını sağlar. Toplumsal bir varlık olan insan; kimi zaman kendisi, kimi zaman diğerleri, kimi zaman da toplumun bütünüyle ilgili kararlar verir. Toplumun diğer adı ise "biz"dir. Bu nedenle insanın kararlarında "biz"i hesaba katarak adil davranması bir zorunluluktur. Adaletin tesisi ancak hakkın hak sahibine teslim edilmesi ile sağlanabilir. Adalet hak ve hukuka uygun davranmaktır. Bu nedenle insanın kendisini, diğerlerini ve toplumu bir arada düşünmesi gerekir. "İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı"; öğrencinin temelde kendisini korumasını ve kendisine zarar vermemesini, diğerlerini korumasını ve diğerlerine zarar vermemesini, bize ait olanı korumasını ve bize ait olana zarar vermemesini sağlayacak bir yapı içerisinde geliştirilmiştir.

Şekil 1. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi temel yaklaşımı

İnsanın canı en çok adalet eksik olduğunda yanar. Bir canı korumak; insan olmakla, hak, özgürlük ve sorumlulukla, adalet ve eşitlikle, uzlaşmayla, hukuk ve kurallarla, birlikte yaşamak ve paylaşmak ile mümkündür. Can, biyolojik anlamına vurgu yapan güç ve dirliğin yanında; duygu, düşünce his ve değerleriyle bir bütün olan kişi ve bireydir. Can değerlidir, dokunulmazdır, güvenceye alınmak zorundadır. Bu bakış açısından hareketle programda öncelikle insan olmaklık vurgulanmış, insanın canına saygı gösterilmesi ve bu canın dokunulmazlığının sağlanması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Ünite ve kazanımların yapılandırılmasında insanı merkeze alarak "canın ve tenin dokunulmazlığı" ya da literatürdeki ifadesiyle "yaşama hakkı ve beden bütünlüğü", "hak", "özgürlük", "sorumluluk", "adalet", "eşitlik", "barış", "uzlaş", "aktif yurttaşlık", "birlikte yaşama", "farklılıklara saygı", "hukukun üstünlüğü" gibi kavramlar genel çerçeveyi oluşturmuştur.

PROGRAMIN ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME YAKLAŞIMI

Öğretim programının yapısı hem süreç hem de sonuç odaklı bir ölçme değerlendirme anlayışını gerekli kılmaktadır. Bu anlayışa uygun olarak öğretmen, öğrenciler üzerinde bir ölçme ve değerlendirme baskısı oluşmaması amacıyla etkinliklerin ve gözlemlerin kullanılmasına öncelik vermelidir. Ölçme değerlendirme sürecinde öğretmen; kazanımların gerçekleşme düzeyini ve öğrencilerin gelişim düzeyini süreç içerisinde izlemeli, öğrenme eksikliklerini ve güçlüklerini belirleyerek eksikleri giderme veya öğrenmeyi geliştirme amacıyla düzenlemeler yapmalıdır.

PROGRAMIN YAPISI

Öğretim programı; (1) İnsan Olmak, (2) Hak, Özgürlük ve Sorumluluk, (3) Adalet ve Eşitlik, (4) Uzlaş, (5) Kurallar ve (6) Birlikte Yaşama olmak üzere altı üniteden oluşmaktadır.

İnsan olmanın nitelikleri ve bu niteliklerin haklarla olan ilişkisi ile başlayan birinci ünite, çocuk ile yetişkin arasındaki farklardan hareketle çocuk haklarına vurgu yapmaktadır. Öğrencinin hem kendisini hem de diğer insanlarla etkileşimini sorgulamasına imkân tanınmaktadır.

İnsan olmaktan kaynaklanan ve birbiri ile ilişkili üç kavram olan hak, özgürlük ve sorumluluk ise ikinci üniteyi oluşturmaktadır. Bu ünite de hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişki belirlendikten sonra, öğrencilerin bunları birer değer olarak içselleştirmelerine yönelik kazanımlarla devam edilmekte; hak, özgürlük ve sorumlulukların kullanıldığı, kısıtlandığı, ihlal edildiği durumlar ile bunların birlikte yaşama kültürüne etkisi değerlendirilmektedir.

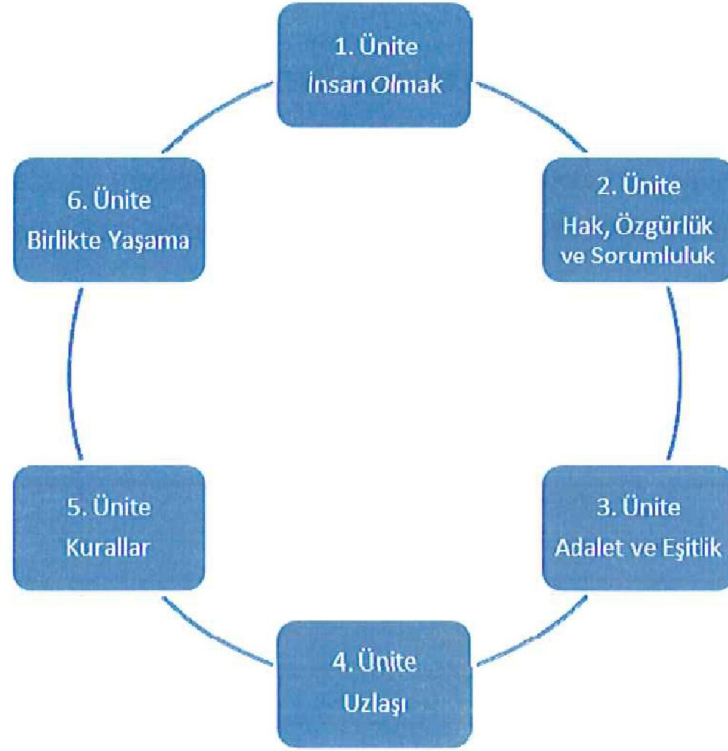
Hak ve özgürlüklerin kullanılabilirdiği toplumlarda adalet ve eşitlik de tesis edilmektedir. Üçüncü ünite; hak, özgürlük ve sorumlulukların uygun bir şekilde kullanıldığı ve kullanılmadığı durumlarda ortaya çıkan sonuçları tartışarak adalet ve eşitliğe vurgu yapmaktadır.

Hak, özgürlük ve eşitliğin etkili bir şekilde tesis edilemediği durumlarda ise çatışma ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda dördüncü ünite; hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki dengenin sağlıklı kurulamadığı durumlarda ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümünde uzlaşının aranmasına ilişkindir. Bu ünite de anlaşmazlıkların nedenleri ve sonuçları ele alınmakta, bütün ihtilafların uzlaşma gerektirip gerektirmediği sorgulanmakta ve uzlaşma yolları üzerinde durulmaktadır.

Hem eşitlik ve adalet hem de uzlaşma için birtakım ölçütler gerekmektedir. Beşinci ünite birlikte yaşama kültürüne katkı sağlayacak olan bu ölçütlere yani kurallara vurgu yapmaktadır. Kurallar ile haklar, özgürlükler ve sorumluluklar arasındaki ilişkinin ortaya konulduğu bu ünite de ayrıca kuralların toplumsal ahenge katkısı üzerinde durulmaktadır.

Programın son ünitesi olan birlikte yaşama; birlikte yaşanan mekândan hareketle yurttaşlık, ortak sahiplik ve paylaşım, düzenleyici bir kurum olan devlet ile yurttaş arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır.

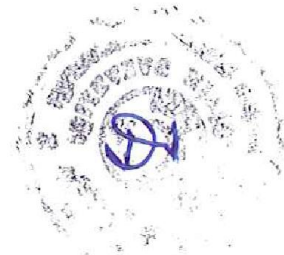

Şekil 2. İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi üniteleri

Her ünite kendi içerisinde genel olarak değerlerden hareket ederek insan hakları, yurttaşlık ve demokrasiye ilişkin bilgi, beceri ve eylemi kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Bu yaklaşım; insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitiminde kabul görmüş "insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi hakkında", "insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi yoluyla" ve "insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi için" eğitim anlayışının bir yansımasıdır (Gollob, Krap, Ólafsdóttir and Weidinger, 2010).

Yukarıdaki anlayış çerçevesinde okul sadece öğrencilerin yetişkinliğe hazırlandığı bir yer değil aynı zamanda öğrencilerin birlikte zaman geçirdiği mekândır. Bu birliktelik öğrencilere birbirlerinden öğrenme imkânı verirken bulunulan ortam da onlara sosyal beceriler kazandırır. "İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi eğitimi" dersinde sadece sınıf değil tüm okul bir topluluk olur. Hiç kimse birlikte yaşamının kolay ve çatışmasız olduğunu söyleyemez ve

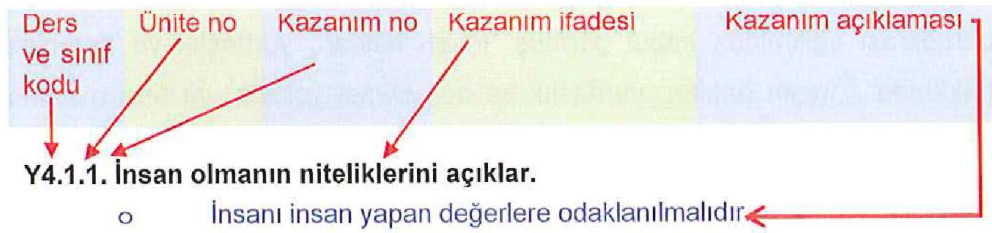
elbette bu durum sınıflar ve okullar için de geçerlidir (Gollob and Weidinger, 2010).

"İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nda ünite ve kazanımların sırası, programın uygulama sırasındır. Bu bağlamda programda yer alan üniteler, ünitelerdeki kazanım sayıları ile kazanım sayılarının toplam kazanım sayısına oranları yüzde olarak aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Kazanım sayılarının ünitelere dağılımı

Sıra No	Ünite Adı	Kazanım Sayısı	Yüzdesi
1	İnsan Olmak	4	13,33
2	Hak, Özgürlük ve Sorumluluk	7	23,33
3	Adalet ve Eşitlik	6	20,00
4	Uzlaşma	4	13,33
5	Kurallar	4	13,33
6	Birlikte Yaşama	5	16,68
TOPLAM		30	100

Üniteler kazanımlardan oluşmaktadır. Ünitelerde yer alan kazanımların gösterimi aşağıdaki gibidir:

Şekil 3. Kazanımların şekil olarak görünümü

PROGRAMIN UYGULANMASINA İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Programın uygulanmasında öğrenci merkezli bir yaklaşım esas alınacaktır. Programın uygulanmasında dikkat edilecek hususlar aşağıda belirtilmiştir:

- Dersin işlenişinde her bir kazanım için en az bir masal seçilir.
- Öğretmen, öğretim materyalinde seçilmiş masallara ilave olarak kazanımın daha etkili bir şekilde gerçekleşmesine katkı sağlayacağını düşündüğü başka masallar da kullanabilir.
- Seçilen masal öğrenciler tarafından okunur.
- Masaldan hareketle öğrencilerin çeşitli sorularla ve yönlendirmelerle konuyu tartışmaları, kendi cevaplarını oluşturmaları, kazanım doğrultusunda bir kavrayış ve anlayış geliştirmeleri sağlanır.
- Dersin işlenişinde öğrenciyi merkeze alan aktif öğrenme yöntem ve teknikleri kullanılır.
- Öğrencilerin konuyu tam olarak kavrayabilmelerini sağlamak için gerekli durumlarda; çocuk hakları sözleşmesi gibi temel belgeler, temel kurallar ve bilgilerle sınırlı olmak üzere, açıklamalar yapılır ve bilgiler öğretmen tarafından öğrencilere doğrudan verilebilir. Bu tür bilgiler için yönlendirme ve gerekli açıklamalar öğretim materyalinde verilir.

ÜNİTELER VE KAZANIMLAR

Ünite 1. İnsan Olmak

Y4.1.1. İnsanın olmanın niteliklerini açıklar.

- İnsanı insan yapan değerlere odaklanılmalıdır.
- "İnsan olmak nedir?" sorusuna cevap aranmalıdır.

Y4.1.2. İnsanın doğuştan gelen temel ve vazgeçilmez hakları olduğunu bilir.

- Hakların insan olmaktan kaynaklandığı vurgulanmalı ve insanın nitelikleri ile haklar arasındaki bağa vurgu yapılmalıdır.
- İnsan haklarının yurttaş olsun olmasın herkesi kapsadığı vurgulanmalıdır.

Y4.1.3. Haklarına kendi yaşamından örnekler verir.

- Yaşama hakkı, can ve mal dokunulmazlığı, beslenme, barınma, oyun, dinlenme, eğitim, düşünce, kanaat, inanç vb. daha çok öğrencilerin kendi yaşamlarıyla ilgili haklardan örnekler vermeleri sağlanmalıdır.

Y4.1.4. Çocuk ile yetişkin arasındaki farkları açıklar.

- Çocuk ile yetişkin arasındaki farklar; hak, görev, sorumluluk, özerk karar verme, temel ihtiyaçları karşılama vb. açılardan ele alınmalıdır.
- Yaşı ilerledikçe hak, özgürlük ve sorumluluklarının nasıl farklılaştığına değinilmeli; bu bağlamda çocuk hakları ve insan hakları genel biçimde karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır.

Ünite 2. Hak, Özgürlük ve Sorumluluk

Y4.2.1. Hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkiyi fark eder.

Y4.2.2. İnsan olma sorumluluğunu taşımanın yollarını açıklar.

- İnsanın kendine, ailesine, insanlara, doğaya, çevreye, hayvanlara ve insanlığın ortak mirasına karşı sorumluluklarına yer verilmelidir.

Y4.2.3. Hak ve özgürlüklerini kullanabilen ve kullanamayan çocukların yaşantılarını karşılaştırır.

- Örneklerin hem yakın hem de uzak çevreyi kapsamına özen gösterilmelidir.

Y4.2.4. Hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği ya da kısıtlandığı durumlarda hissettiklerini ifade eder.

- Hak ve özgürlükleri ihlal edilen kişilerin canının yandığına, canı yanan kişilerin duygularına duyarlı olmanın önemine vurgu yapılmalıdır.
- Kişilerin görüş, düşünce ve hislerine duyarlı olmamanın ayrımcılığa neden olacağına değinilmelidir.

Y4.2.5. Hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği veya kısıtlandığı durumları örneklendirerek bunların çözümüne ilişkin sorumluluk üstlenir.

- Sorunların çözümleri demokratik, uzlaşya dönük ve şiddetten uzak olmalıdır.
- Sorunların çözümü için izlenecek yollar ile başvurulacak İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları, Kamu Denetçiliği Kurumu (OMBUDSMANLIK) gibi kurum ve kuruluşlara değinilmelidir.

Y4.2.6. Hak ve özgürlüklere saygı gösterir.

- Kendi hak ve özgürlüklerine gösterilmesini beklediği saygıyı, kendisinin de başkalarının hak ve özgürlüklerine göstermesi gerektiği vurgulanmalıdır.

Y4.2.7. Hak ve özgürlüklerin kullanılmasının birlikte yaşama kültürüne etkisini değerlendirir.

- Hak ve özgürlüklerin özenle kullanıldığı ya da kısıtlandığı, ihlal edildiği durumların olası sonuçlarına yer verilmelidir.

Ünite 3. Adalet ve Eşitlik

Y4.3.1. İnsanların farklılıklarına saygı gösterir.

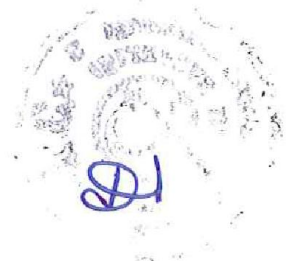
- İnsanlar arasında farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların doğal olduğuna değinilmelidir.
- Farklılıkların kimi zaman farklı haklara (engelli hakları vb.) sahip olmayı gerektirdiğine değinilmelidir.

Y4.3.2. İnsanların hak ve özgürlükler bakımından eşit olduğunu bilir.

- Eşitliğin kurallar ve yasalar ile güvence altına alındığına değinilmelidir.

Y4.3.3. Adalet ve eşitlik arasındaki farkı ayırt eder.

- Adalet ve eşitlik kavramlarını birbirlerinden ayırt etmede hak, özgürlük ve sorumluluk kavramlarından hareket edilmelidir.

- o Adalet ve eşitlik bağlamında pozitif ayrımcılık konuları (cinsiyet eşitliği, dezavantajlılar, engelliler, çocuklar ile ilgili örnekler gibi) ele alınmalıdır.

Y4.3.4. Adalet ve eşitlikle ilgili olumlu ve olumsuz davranışlara örnekler verir.

Y4.3.5. Adil ya da eşit davranılmadığında insanlarda oluşabilecek duyguları açıklar.

- o Öğrencilerin empati kurmalarını sağlayabilecek örneklere yer verilmelidir.

Y4.3.6. Adaletin ya da eşitliğin sağlandığı ve sağlanamadığı durumları karşılaştırır.

- o Karşılaştırmalar; demokrasi kültürü, birlikte yaşama, uzlaş, çatışma bağlamlarında ele alınmalıdır.

Ünite 4. Uzlaş

Y4.4.1. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkların nedenlerini açıklar.

- o Anlaşmazlıkların yaşamın bir parçası ve doğal olduğu vurgulanmalıdır.
- o Anlaşmazlık durumlarında bütün tarafların aynı anda haklı olup olamayacağı sorgulanmalıdır.

Y4.4.2. Uzlaş gerektiren ve gerektirmeyen durumları karşılaştırır.

- o Uzlaşının bireysel yaşam alanları ile ilgili değil toplumsal yaşam alanları ilgili olduğu vurgulanmalıdır.
- o Uzlaş gerektiren durumların değer, ilgi, inanç ve beklentiler ile ilgili olduğuna; bunun yanında kural, yasa, yönetmelik vb. ile belirlenmiş hususların uzlaş gerektirmeyen durumlar ile ilgili olduğuna değinilmelidir.

Y4.4.3. Anlaşmazlıkları çözmek için uzlaş yolları arar.

- o Uzlaş aramada sürecin sonuçtan daha önemli olduğu vurgulanmalıdır.
- o Uzlaş sürecinde fikirlerin gerekçe ve kanıtlara dayalı olarak savunulması gereği üzerinde durulmalıdır.
- o Uzlaş sürecinde açık fikirlilik, hoşgörülü olma, sabırlı olma, güven, empati vb. değerlerin önemine vurgu yapılmalıdır.

Y4.4.4. Anlaşmazlık ve uzlaşma durumlarının sonuçlarını örneklerle karşılaştırır.

- o Sonuçların karşılaştırılmasında birlikte yaşama kültürü, toplumsal gelişme ve değişme, barış dili, şiddet vb. dikkate alınır.
- o Anlaşmazlık durumlarında karşılıklı olarak hak ve özgürlüklere saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmalıdır.
- o Uzlaşma ile çözülen sorunun, başka bir soruna neden olup olmayacağına değinilmelidir.

Ünite 5. Kurallar

Y4.5.1. Kural kavramını sorgular.

- o Kuralların neden var olduğuna, kim ya da kimler tarafından ve nasıl konulduğuna değinilmelidir.
- o Yazılı ve yazılı olmayan kurallara değinilmelidir.
- o Kuralların zaman içerisinde değişebileceği vurgulanmalıdır.

Y4.5.2. Kural, özgürlük ve hak arasındaki ilişkiyi değerlendirir.

- o Kuralların özgürlükleri ve hakları sınırlandırıp sınırlandırmayacağına değinilmelidir.

Y4.5.3. Belirlediği veya belirlenmiş kurallara uyar.

- o Belirlenmesinde kendisinin katkısı olan ve olmayan kurallara uyması gerektiği vurgulanmalıdır.
- o Kurallara uyulmadığında uygulanacak yaptırımların önemine değinilmelidir.

Y4.5.4. Kurallara uymanın toplumsal ahenge ve birlikte yaşama olan katkısını değerlendirir.

- o Kurallara uyulmaması durumunda ortaya çıkabilecek sorunlara değinilmelidir.
- o Birey, toplum, devlet ilişkisinin kurallarla düzenlendiğine ve bunun hukukun üstünlüğü ile olan ilişkisine değinilmelidir.

Ünite 6. Birlikte Yaşama

Y4.6.1. Birlikte yaşamak için bir yurda ihtiyaç olduğunu bilir.

- o Yurdun sadece bir mekân olmadığına; yaşayış biçimi, ortak değerler ve kültür ile anlam bulduğuna vurgu yapılmalıdır.

Y4.6.2. Birlikte yaşayabilmek için düzenleyici bir kuruma ihtiyaç olduğunu kavrar.

- Devlet, kamu kurumları ile sivil toplum kuruluşları ve bunların işlevlerine değinilmelidir.

Y4.6.3. Birey ve toplum arasındaki ilişkinin ortak sahiplik üzerinden kurulduğunu bilir.

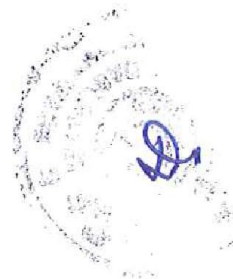
- Birlikte yaşamanın paylaşmayı gerektirdiğine ve paylaşılanın üzerinde herkesin hakkı olduğuna vurgu yapılmalıdır.
- Toplumun ortak mallarını koruma sorumluluğuna vurgu yapılmalıdır.

Y4.6.4. Yurttaş olmanın sorumluluklarını yerine getirir.

- Aktif yurttaşlık kavramına örneklerle vurgu yapılmalıdır.
- Aktif katılımın yurttaş olmanın gereği olduğu vurgulanmalıdır.
- Yurttaş olma sorumluluğu bireylerin konumları (çocuk-yetişkin) ile ilişkilendirilmelidir.
- Yurttaşın hem diğer yurttaşlara hem de devlete karşı sorumluluklarına değinilmelidir.

Y4.6.5. Devletin yurttaşlarına karşı sorumluluklarını fark eder.

- Kamu kurum ve kuruluşlarının yurttaşların haklarını korumak ve geliştirmek, yurttaşlarına hizmet etmek, onların ihtiyaçlarını ve güvenliğini karşılamak için var olduğuna değinilmelidir.

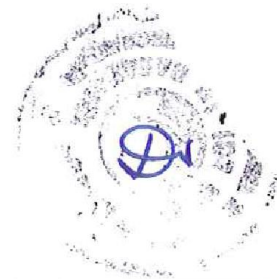

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Audigier, F. (2000). *Basic concept and core competencies for education for democratic citizenship*, Council of Europe, Strasbourg.
- Aybay, R. (2003). *Vatandaşlık hukuku*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 78.
- Bağlı, M. M. (2013). *Ara disiplin olarak vatandaşlık ve insan hakları eğitimi: İlköğretim öğrencilerinin insan haklarına ilişkin görüşleri*, Eğitim ve Bilim, 38 (169), ss. 296-310
- Betham, D. (2007). *Demokrasi ve insan hakları* (Çev. B. Canatan). Ankara:Liberte Yayınları.
- Birzea, C. (2000). *Project on "Education for democratic citizenship"- A life long learning perspective*. Strasbourg: Council for Cultural Co-operation.
- Brander, P.,Oliveira, B., Gomes, R., Ondrackova, J., Keen, E., Surian, A., Lemineur, M-L. and Suslova, O. (2002). *Compass A manual on human rights education with young people*. (Editors: P. Brander, E., Keen and M-L Lemineur). Germany: Council of Europe.
- Claude, R.P. (2006). *Yaygın insan hakları eğitimi- Kolaylaştırıcılar ve öğretmenler için 24 katılımlı araştırma*. (Çev: M. Çevik). İzmir: İnsan Hakları Gündemi Derneği.
- Cogan, J.J. (2000). *Citizenship education for the 21st century: Setting the context*. (Editors: J.J. Cogan and R. Derricott), Citizenship education for the 21st century: An international perspective on education.USA: Creative Print and Design, Wales – Stylus Publishing Inc.
- Çakır, A.E., Nas, Ç., Hatipoğlu, E., İzci, R. ve Özer, Y.K. (2001). *İlköğretimde insan hakları eğitimi- öğretmenler için el kitabı*. İstanbul: Kaya Basım- Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü.
- Çayır, K.(2003). *İnsan hakları ve demokrasi kültürünün geliştirilmesi: Ders kitaplarının yazımı*, (Editörler: M.T. Bağlı ve Y. Esen). Ders kitaplarında insan hakları: insan haklarına duyarlı ders kitapları için. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. ss. 21-46.
- Davies, I. (2005). *100 ideas for teaching citizenship*. London: Continuum International Publishing Group.
- Davies, L. (2000). *Citizenship education and human right education*. The British Council – Printed by Galloways Design Department/H132.

- Derricott, R. (2000). **National case studies of citizenship education**. (Editors: J.J. Cogan and R. Derricott). Citizenship for the 21st century –An International perspective on education. (pp.23-45). London: Kogan Page.
- DfEE/QCA. (1998). **Education for citizenship and the teaching of democracy in schools- Final report of the advisory group on citizenship**. London: Qualifications and Curriculum Authority.
- Donnelly, J. (1995). **Teoride ve uygulamada evrensel insan hakları** (Çev: M. Erdoğan ve L. Korkut). Ankara: Yetkin Basım Yayım ve Dağıtım.
- Duerr, K., Vrkas, V.S. and Martins, I.F. (2000). **Project on "Education for democratic citizenship"- Strategies for learning democratic citizenship**. Strasbourg:Council for Cultural Co-operation.
- Elkatmış, M. (2007). **İngiltere ve Türkiye'deki ilköğretim I. kademe insan hakları eğitimlerinin karşılaştırılması**. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Erdoğan, M. (2007). **İnsan hakları teorisi ve hukuku**. Ankara: Orion Kitabevi.
- Esendemir, Ş. (2008). **Türkiye'de ve dünyada vatandaşlık**. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Eurydice. (2005). **Citizenship education at school in Europe**. Belgium: European Commission.
- Flowers, N. (2010). **Pusulacık: Çocuklar için insan hakları eğitimi kılavuzu**. (Çeviren: M. Çulhaoğlu) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları 293.
- Freeman, M. (2008). **Human rights an interdisciplinary approach**. Cambridge: Polity Press.
- Giritli, İ. ve Güngör, H.A. (2002). **Günümüzde insan hakları**. İstanbul: Der Yayınları.
- Gollob, R. and Weidinger, W. (2010). **Growing up in democracy**. (Editors: R. Gollob, P. Krapf, W. Weidinger) *EDC/HRE Volume II., Strasbourg: Council of Europe Publishing*.
- Gollob, R., Krap, P., Ólafsdóttir, Ó. and Weidinger, W. (2010). **Educating for democracy**. (Editors: R. Gollob, P. Krapf, W. Weidinger) *EDC/HRE Volume I., Strasbourg: Council of Europe Publishing*.
- Gülmez, M. (1994). **İnsan hakları ve demokrasi eğitimi (Uluslararası belgeler ve Türkiye)**. Ankara: TODAİE Yayınları No: 256.
- Gülmez, M. (2001). **İnsan hakları ve demokrasi eğitimi**. Ankara: TODAİE Yayınları- 303.
- Gündoğan, G. ve Günay, M. (2004). **İnsan hakları ve eğitimi**. İzmir: İlya Yayınevi

- Gürkaynak, İ.; Gözütok D.; Akipek, Ş.; Bağlı, M.T.; Erhürman, T. ve Uluç, F.Ö. (1998). **Yurttaş olmak için**. İstanbul: Umut Vakfı Yayınları.
- Gürkaynak, İ., Gözütok, F.D., Akipek, Ş., Bağlı, M.T., Erhürman, T., ve Uluç, F.Ö. (2002). "Ben insanım" İlköğretim için insan hakları eğitimi dizisi. Ankara: Ünal Ofset.
- İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Komitesi. (2001). **İnsan hakları eğitimi on yılı komitesi 2000 yılı çalışmaları**. Ankara: İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Komitesi Yayınları: 3.
- Kadioğlu, A. (2008). **Vatandaşlığın dönüşümü: Üyelikten haklara**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kahveci, N. (1995). **İnsan hakları ve İslam**. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Karsten, S., Kubow, P., Matrai, Z. and Pitiyanuwat, S. (2000). **Challenges facing the 21.st century citizen: Views of policymakers**, (Editors: J.Cogan and R. Derricott). Citizenship for the 21.st century –An international perspective on education.London: Kogan Page, pp.109-130.
- Kepenekçi, Y.K. (2000). **İnsan hakları eğitimi**, Ankara: Anı Yayıncılık.
- MEB. (2009). **Demokratik vatandaşlık ve insan hakları eğitimi çalıştay (11-12 Kasım 2011)**. Ankara: Projeler Koordinasyon Merkezi Başkanlığı.
- Mumcu, A. (1997). **Türkiye’de insan haklarının dünü ve bugünü**. (Editör:H. Yazıcı) İnsan haklarının gelişimi. Ankara- Türkiye Bilimler Akademisi: TÜBİTAK Matbaası, ss.111-117.
- NCSS. (2001). **Creating effective citizen**. (<http://www.socialstudies.org> sitesinden 01 Mayıs 2014 tarihinde ulaşılmıştır).
- QCDA. **Citizenship programme of study for key stage 1-4**. Qualification and Curriculum Development Agency (www.qcda.gov.uk sitesinden 06 Haziran 2014 tarihinde erişim sağlanmıştır).
- UAÖ. (1997). **Her insan özgür doğar: İnsan olmaktan kaynaklanan haklarımız üzerine** (Çev: H. Utkutuğ). Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi: Ayrıntı Basımevi.
- Ünal, Ş. (1998). **İnsan hakları; kurumlar, yasalar ve uygulamalar**, (Editör: K.B. Raif). *Türkiye’de insan hakları-III*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, ss. 57-64.
- Üstel, F. (1999). **Yurttaşlık ve demokrasi**. Ankara: Dost Kitapevi
- Williams, M. and Humphrys, G. (2003). **Chapter 1-Introduction** (Editors: M. Williams and G. Humphrys), Citizenship education and lifelong learning: Power and place.New York: Nova Science Publishers, Inc. pp.3-18.
- Yücel, H.A. (2004). **İyi vatandaş iyi insan**. İstanbul: Devlet Kitapları Müdürlüğü.

